

HET GEBRUIK VAN AUDIOVISUELE MEDIA IN HET VOORTGEZET MOEDERTAALONDERWIJS¹

media in het v.o.

Ron Plattel, vakdidacticus bij de afdeling Nederlands van de RU Groningen, pleit in dit artikel voor de integratie van media in het moedertaalonderwijs. Dit moet gebeuren door leerlingen zelfstandig ervaringen met av-middelen te laten opdoen in niet-schoolse situaties. Hij ziet de av-middelen dus als hulpmiddel bij projectmatig onderwijs.

Drie overwegingen hebben mij aangezet tot het schrijven van dit artikel:

- 1 veel scholen maken ten onrechte geen gebruik van media bij het moedertaalonderwijs;
- 2 aan het gebruik van audiovisuele middelen moet het moedertaalonderwijs nog meer dan andere vakken aandacht besteden²;
- 3 als er al media worden gebruikt, gebeurt dit vaak onjuist.

Ik richt me op het mavo, havo en vwo, want daar ligt mijn ervaring. Ik neem echter aan dat een groot deel van mijn bijdrage tevens geldt voor andere onderwijsvormen.

Mijn onderwijskundig uitgangspunt is dat leren alleen zinvol is wanneer leerlingen actief zijn, zelfstandig hun leerproces invullen. Dit leren dient zoveel mogelijk uit te gaan van buiten-schoolse situaties; de meest voor de hand liggende manier om onderwijs normaal-functioneel te doen zijn. De rol van de leraar is in de eerste plaats structurerend en begeleidend. Hij structureert het leren door te laten zien hoe het leerproces is verlopen en op welke wijze de leerlingen

het kunnen vervolgen.

Nu we het hebben over het gebruik van media in de school vind ik dit uitgangspunt des te belangrijker, omdat het maatschappelijk gebruik van media veelal geënt lijkt te zijn op de geestelijke passiviteit van de kijker en luisteraar. Als fervent televisiekijker ben ik er zelfs van overtuigd geraakt dat tal van programma's bedoeld zijn om mij te verdoven, bepaalde normen te doen accepteren en tevreden te laten zijn met het leven zoals het aan mij voorbij trekt.³ Ik vind het belangrijk dat mijn leerlingen dit doorzien en ontdekken hoe ze die passiviteit kunnen doorbreken.

Audiovisuele media en moedertaalonderwijs: de situatie

1. De angst voor audiovisuele middelen

Audiovisuele middelen zijn bijvoorbeeld de pick-up, de band- of cassette recorder, de diaprojector, de overheadprojector, video, film en fotografie. Van deze middelen gebruikt het moedertaalonderwijs hooguit de pick-up of de recorder wel eens. Op veel scholen is ook weliswaar andere

apparatuur aanwezig, maar die staat meestal ongebruikt bij de amanuensis in een kast. Hoe komt dat?

In de eerste plaats denk ik dat veel leraren bang zijn voor alles wat met techniek te maken heeft. Vooral bij leraren uit de talensector is deze angst goed merkbaar! Techniek is eng en heeft weinig te maken met cultuur en cultuuroverdracht. Zij durven zelf niet met deze middelen aan de slag te gaan, laat staan dat ze hun leerlingen ermee laten werken. Misschien speelt ook de angst mee dat het werken met deze middelen ordeproblemen met zich brengt. Per slot van rekening kan een dia in de projector blijven steken: voor de amanuensis dat in orde heeft gebracht heb je je greep op de klas al lang verloren! Angst voor ordeproblemen kan ik niet wegnemen, maar je kunt er heel wat aan doen: stel je op de hoogte van de werking ervan en experimenteer ermee.⁴

In de tweede plaats veronderstelt werken — en zeker het werken van leerlingen — met beeld en geluid niet alleen een andere wijze van denken over je moedertaalonderwijs, maar ook zeer concrete wijzigingen van het leerprogramma. We weten allemaal hoe moeilijk het is een leerplan te wijzigen dat ons in de loop van jaren vertrouwd is geworden en waar we ons als leerkracht redelijk tevreden mee voelen. En het werken met audiovisuele media vergt soms ingrijpende wijzigingen in het leerprogramma. Denk maar aan het beroep dat wordt gedaan op je organisatorische kwaliteiten: van het schoolboek zijn meestal wel 28 exemplaren voorhanden, van de cassette recorder of het fotostoestel niet. Gevolg: je bent aangewezen op groepswork.

Tenslotte: als je leerlingen laat werken met audiovisuele middelen zijn de resultaten daarvan geen redelijk 'objectief' te beoordelen — lees: becijferen — producten. In het moedertaalonderwijs hebben we, afgezien van proefwerken over bijvoorbeeld literatuurgeschiedenis, grammatica en vreemde-woordenkennis, toch al zo weinig mogelijkheden om zo te toetsen. Ik denk dat veel leerkrachten er daarom voor terugdeinzen onderdelen in hun programma op te nemen die niet tot deze categorie behoren.

2. Twee vormen van gebruik

Uit het voorafgaande volgt dat ik twee vormen van gebruik van audiovisuele middelen onderscheid: de leraar werkt met media en de leerlingen werken ermee.

Als beeld en geluid al in het onderwijs voorkomen, is dat meestal als een hulpmiddel voor de leraar. Door dia's, films, video-opnamen te vertonen, banden of platen te laten horen en met de overheadprojector probeert hij op een levendige en indringende manier informatie op de leerlingen over te dragen. Hij gebruikt de middelen dan dus in een situatie waarin de overdracht centraal staat, waarin de leerling niet zelfstandig ontdekkingen doet, en waarin hij met deze technische hulpmiddelen tracht de aandacht van de leerlingen vast te houden. Ontwikkelingen op dit terrein van de media werden en worden gepresenteerd als dé middelen voor vernieuwing en verbetering van het onderwijs, maar in feite is er alleen schijnprogressie. Sommige leerkrachten waren evenwel best ontvankelijk voor deze beloften en zo gingen veel scholen welgemoed over tot aanschaf van soms peperdure apparatuur.

De ontwikkeling van het gebruik van beeld en geluid in deze zin is niet meer dan symptoombestrijding van falend onderwijs en staat op een essentieel punt wezenlijke onderwijsvernieuwing zelfs in de weg. Grondgedachte blijft namelijk het éénrichtingsverkeer van de leerkracht naar de lerende; de overdracht is alleen maar technologisch geperfectioneerd. Symptoombestrijding is gedoemd te falen. Dat blijkt uit het feit dat op talloze scholen talenpractica ongebruikt staan of inmiddels zijn gedemonteerd door enige generaties leerlingen.

Nee, zoals in het onderwijs de nadruk dient te liggen op het zelfstandig werken en leren van de leerlingen, zo dienen beeld en geluid ook in de eerste plaats door de *leerlingen* gebruikt te worden. Maar die kans krijgen ze vaak niet. Sommige leraren komen misschien met het bezwaar dat hun leerlingen de kostbare apparatuur zullen vernielen. Ik ben geneigd dat risico sterk te relativiseren. Als je leerlingen onder ogen brengt hoe moeilijk sommige apparatuur te vervangen is en ze bovendien goed instrueert in het gebruik ervan gaan ze er doodvoorzichtig mee om, zo is mijn ervaring.

Veel lezers zullen het eens zijn met de gedachte dat een moedertaalleraar leerlingen vaardigheden moet laten verwerven, die gericht zijn op communicatieve processen in de samenleving. Onder die vaardigheden valt niet alleen het passieve gebruik van de media, maar vooral ook het actieve. Leerlingen die zelf met beeld en geluid hebben ge-

werkt, staan meer kritisch en onbevangen tegenover het gebruik van media dan anderen. In de uitwerking van mijn ideeën over het werken met audiovisuele middelen leg ik dus de nadruk op het gebruik ervan door de leerlingen.

3. De noodzaak van integratie

In veel publikaties over het gebruik van audiovisuele middelen door leerlingen worden uitsluitend op zichzelf staande projectjes beschreven.⁵ Werken met beeld en geluid geldt als een verschijnsel op zich en de relatie met andere (school-)vakken komt niet of slechts terloops aan de orde.

Een ander verschijnsel vormen de frequente pleidooien voor invoering van het *vak* audiovisuele vorming door een groep, die ik omschrijf als 'av-fanatici'. De grote invloed van de media in onze samenleving en de veelzijdige aspecten ervan vinden zij voldoende rechtvaardiging om (meer) tijd voor dit vak te eisen.⁶

Ik ben tegen het creëren van een apart vak waarin het gebruik van audiovisuele middelen aan de orde komt. Het belang van het werken met beeld en geluid, dat ik van harte onderschrijf, houdt nog geen rechtvaardiging van een geïsoleerde aanpak in.

In de eerste plaats gaat het om *middelen*, niet om op zichzelf staande grootheden. Audiovisuele media bieden een aantal technische mogelijkheden om communicatie te bevorderen. Jammer genoeg doet de mening nog steeds opgeld dat je je via het bestuderen van technieken kan wapenen tegen de invloed van de boodschappen die met deze technieken worden overgedragen. Zolang je je niet verdiept in de bedoelingen en achterliggende ideënwereld van een spreker of schrijver gaat een dergelijke redenering maar ten dele op. Zo zullen leerlingen die je vertrouwd maakt met manipulerende trucs in televisieprogramma's niet zonder meer bestand zijn tegen de invloed die van bepaalde televisieprogramma's uitgaat. Zij moeten leren doorzien dat die trucs een bedoeling hebben en dat die vaak te maken heeft met (politieke) belangen.⁷

In de tweede plaats moet men bij de introductie van het gebruik van beeld en geluid op school nu juist niet doen wat in het onderwijs al jaren gebeurt: opsplitsen. Het dagelijks leven is ook niet keurig in vakjes opgesplitst en daarin dient toch de voedingsbodem voor het onderwijs te liggen. Als je gebruik van audiovisuele middelen wilt la-

ten aansluiten bij wezenlijke onderwijsvernieuwing (zoals het streven naar thematisch en projectonderwijs), dien je juist het gebruik ervan in het onderwijs te *integre*ren.

De eenzijdige aandacht voor projectjes en het vak 'audiovisuele vorming' zou er wel eens een belangrijke oorzaak van kunnen zijn dat de gebruiksmogelijkheden van de av-middelen niet of langzaam doordringen in het (moedertaal-)onderwijs. Of je het nu verwerpelijk vindt of niet: de meeste leerkrachten zullen de mogelijkheden voor het werken met media beoordelen vanuit hun schoolvak. Als ze daar niet op kunnen aansluiten, zullen ze weinig gemotiveerd zijn tot verder onderzoek van de mogelijkheden en het al lang prima vinden als er een apart vak komt. Wil je leerkrachten overtuigen dan dien je hun (school-)vak als uitgangspunt te nemen.

Voor mij is dat 'vak' moedertaal. Niet alleen omdat ik moedertaalleraar ben, maar ook en vooral omdat ik dat bij uitstek het vak vind waarbij gebruik van audiovisuele middelen aandacht dient te krijgen.⁸

In het moedertaalonderwijs staat de menselijke communicatie centraal. Bij die communicatie vervullen de audiovisuele media tegenwoordig een grote rol. Wat heet: veel leerlingen zullen vaker geconfronteerd worden met 'beeldtaal' dan met de geschreven taal. Bovendien zijn die media uitstekend geschikt om buitenschoolse, normale communicatieve situaties in school te halen. Daarom dient het gebruik van beeld en geluid, zowel receptief als productief, meer aandacht te krijgen dan gebruikelijk is.

Doelen van mediagebruik in het voortgezet moedertaalonderwijs

Audiovisuele middelen dienen om iets met mensen te *doen*. Het is van belang dat die mensen leren doorzien wat er met hen wordt gedaan, zodat ze zelfstandig kunnen beslissen of ze daaraan willen meewerken of niet. Maar er zijn ook mensen die iets doen met audiovisuele middelen. Zij maken er gebruik van om anderen te informeren, diverseren, overtuigen of tot actie aan te zetten. Het gebruik van die middelen is tot nu toe een voorrecht van weinigen. Iedereen zou er toegang toe moeten hebben. Als je de emancipatie van je leerlingen nastreeft, moet je daarom aan het gebruik van beeld en geluid zo aandacht schenken,

dat ze er zelfstandig mee leren omgaan.

Wanneer we audiovisuele middelen zo willen gebruiken, kunnen we dat doen vanuit een viertal invalshoeken (die overigens meestal gecombineerd zullen voorkomen).

1 Het gebruik van audiovisuele middelen op zich. De bedoeling is dat de leerlingen de media leren kennen en ermee leren omgaan, of bekend raken met de wijze waarop anderen ze technisch gebruiken. Uit het voorgaande is al gebleken dat ik er niet voor ben hier een apart, langdurig programma aan te wijden. Deze doelstelling kan uitstekend nagestreefd worden als geïntegreerd in elk van de andere manieren van gebruik. Anders gezegd: leg de leerlingen — wanneer dat nodig is — *beknopt* de werking en mogelijkheden van het medium uit en laat ze er zo snel mogelijk mee aan de slag gaan (instructieboekje meegeven). Al doende leert men het beste.

2 Het gebruik van beeld en geluid als expressiemiddel. Door te werken met audiovisuele middelen leren de leerlingen hun gevoelens, gedachten en meningen beter tot uitdrukking brengen. De esthetische aspecten van de vormgeving krijgen hierbij de nodige aandacht. Wanneer het gaat om de pure expressie heb ik enige reserve ten opzichte van deze gebruiksmogelijkheid. Aandacht voor het expressieve-op-zich herbergt namelijk het gevaar van versluiering: de leerlingen wordt via de expressie een — aantrekkelijke — vluchtweg geboden uit de vaak onplezierige werkelijkheid van alledag.⁹ Dat neemt niet weg dat deze gebruiksmogelijkheid aanleiding kan zijn voor erg plezierige groepsprojecten. Bovendien is zij goed te combineren met de derde en de vierde doelstelling.

3 Het gebruik van beeld en geluid als pedagogisch-didactisch hulpmiddel, als hulpmiddel voor het onderwijsleerproces dus. Leerlingen leren iets beter begrijpen als ze er zelf actief mee bezig zijn, als ze iets maken. Werken met beeld en geluid biedt veel mogelijkheden daartoe. Tevens dwingt dit soort activiteiten de leerlingen tot intensief en gestructureerd samenwerken en biedt het uitstekende mogelijkheden de buitenschoolse werkelijkheid binnen de school te halen. Deze gebruiksmogelijkheid zal in het moedertaalonderwijs het meest frequent voorkomen. Dat is niet verwonderlijk, want bij deze en ook de volgende wijze van gebruik krijgen audiovisuele media de plaats die ze toekomt, namelijk die van hulpmiddel.

4 Het gebruik van beeld en geluid als middel tot bewustwording. Op dit terrein moet de communicatieve kant van beeld en geluid in tweeërlei zin aan de orde komen. Enerzijds kun je als kijker en luisteraar te maken krijgen met wat via de media tot je komt, en daardoor met de maatschappelijke plaats ervan, alsmede met de bedoelingen van degenen die trachten jou via die media te bereiken. Anderzijds kun je proberen door het gebruik van media greep te krijgen op de situatie waarin jij en anderen verkeren, deze te verhelderen, en door jou en anderen gewenste veranderingen te bewerkstelligen.

Voortdurend komen er boodschappen op ons af via audiovisuele middelen. De gebruikers van die middelen hebben langzamerhand een geheel eigen 'taal' ontwikkeld. Wat zijn de kenmerken van die taal? Hoe vindt de informatie-overdracht plaats? Hoe wordt op mijn gevoelens ingespeeld? Hoe worden kijkers en luisteraars om de tuin geleid? Waarom gebeurt dat? Welke functie vervult dit gebruik van het medium in het maatschappelijk bestel? Zulke vragen kun je overal stellen waar beeld en geluid gebruikt worden. Leerlingen komen er dagelijks mee in aanraking. Daarom moeten zij leren dergelijke vragen te stellen, er antwoorden op te vinden en deze op anderen over te dragen. Dat kunnen ze natuurlijk leren door bepaalde televisieprogramma's te bekijken, maar ook — en volgens mij juist nog beter — door dergelijke programma's zelf te maken.

Wie emancipatie nastreeft in zijn moedertaalonderwijs geeft daaraan in het realiseren van deze doelstelling ongetwijfeld het meest nadrukkelijk gestalte. Aangezien ik vind dat alle onderwijs emancipatorisch hoort te zijn, verdient deze doelstelling in mijn ogen de meeste aandacht.

Noten

1 Op 20 november 1976 hield de VON een thematische ledenvergadering over 'Beeld en geluid in de school'. De voorinformatie van deze ledenvergadering bevatte de bijdrage *De VON en het gebruik van beeld en geluid in de school*, die geschreven was door Japke Fortuin, Dick Rietveld en mij. Dit artikel is voor een deel gebaseerd op de toen door ons ontwikkelde gedachten.

In zijn uiteindelijke vorm is het artikel besproken met Dick Rietveld, Romke Hoogstra en Japke Fortuin (allen te Groningen), van wier op- en aanmerkingen ik dankbaar gebruik heb gemaakt.

2 Ik gebruik in dit artikel de termen 'audiovisuele media/middelen' en 'beeld en geluid' door elkaar. Ik bedoel er hetzelfde mee.

Manipulatie tonen

De meeste mensen vinden tv/film geloofwaardiger dan krant of radio. De reden: tv/film bestaat uit beeld en geluid, waarbij vooral het beeld staat voor realiteit en objectiviteit: 'Ik heb 't met eigen ogen gezien.'

Je kan leerlingen de manipulatiemogelijkheden van film/tv laten ervaren aan de hand van bestaande programma's.

Benodigheden

Twee programma's die naar inhoud en visie verschillen maar over hetzelfde onderwerp gaan, liefst een dat de leerlingen aanspreekt. Het uitzoeken en vooraf analyseren van die programma's kost tijd, maar met dat materiaal kan je wel een tijd uit de voeten. Je kan de programma's op video opnemen van de tv, lenen uit mediatheken of huren van een filmverhuurbedrijf. Verder heb je film- of video-afspelapparatuur nodig.

Werkwijze

1 Inventarisatie van wat leerlingen verwachten van informatieverstrekking via tv. Uit welke bron haalt men welke informatie? Hoe geloofwaardig vinden ze tv en wat zijn hun ervaringen ermee?

2 Vertoon programma A. Na afloop schrijven de leerlingen op wat ze gehoord en gezien hebben. Bij een korte nabespreking zal ter sprake komen: het verschil tussen interpretatie en waarneming. Interpretatie is het resultaat van de waarneming en het aanwezige referentiekader (kennis van en kijk op het onderwerp).

3 Vertoon programma B. Weer schrijft ieder op wat hij heeft waargenomen.

De leerlingen hebben nu twee programma's gezien, verschillende maar over hetzelfde onderwerp. Het gaat er niet om welk programma waar is, want geen van beide zal per se gelogen of onwaar zijn. Wel kunnen de leerlingen in groepen inventariseren hoe de verschillen ont-

staan zijn:

— Ieder zal begrijpen dat die verschillen op de eerste plaats te maken hebben met de maker/opdrachtgever en zijn visie.

— In de groepen inventariseren de leerlingen welke mogelijkheden iemand, uitgerust met camera en geluidsrecorder, heeft om zijn visie op en zijn bedoeling met een onderwerp zo goed mogelijk over te brengen.

Klassikale bespreking van de inventarisatie van de groepjes. De gegevens kan je in een overzichtelijk kader krijgen door ze te betrekken op het kader met: 'Mogelijkheden voor manipulatie'.

5 Reflectie. Laat voorbeelden zien uit de getoonde programma's waar duidelijk gebruik wordt gemaakt van de genoemde manipulatiemogelijkheden. Laat de leerlingen ervaren dat de visie en de bedoeling van de maker blijken uit de manier waarop hij beeld en geluid gebruikt.

Als je zelf videobanden kan overspelen doordat je meer recorders hebt, kan je een band samenstellen uit programma A en B van duidelijke voorbeelden. Dat voorkomt spoelen en opzoeken tijdens de les.

Denk bijvoorbeeld onder meer aan:

— Twee keer hetzelfde item totaal verschillend in beeld en tekst benaderd.

— Montage omwille van de montage / actie / visuele prikkeling / versluiering.

— Wanneer het om het beeld gaat, geluid wegdraaien. Gaat het om het geluid, beeld weglaten.

— Betekenisgeving door tekst: eerst beeld tonen zonder tekst, vervolgens met tekst.

H.S.

3 Zie bijvoorbeeld: *Televisie en vertrossing*.

4 Een uitstekend boek daartoe vind ik dat van Wynants en Helweg. Het is helder geschreven en biedt een voor leken begrijpelijk inzicht in het technisch functioneren van diverse audiovisuele media. Overigens: van het zelf doen blijkt ook hier weer de grootste stimulans uit te gaan. Veel leerkrachten gaan pas over tot het integreren van drama in hun lessen nadat ze zelf een cursus hebben gevolgd en

'aan den lijve' hebben ervaren wat daar de zin van is. Daarom zou er meer ruimte geschapen moeten worden voor bijscholingscursussen in het werken met audiovisuele media.

5 Bijvoorbeeld de boeken van Wynants en Helweg, Kennedy, Lowndsen of *8 mm kamera in de school* en *Opening van zaken*.

6 Zie bijvoorbeeld het artikel van Gerard Kruger in dit nummer. Ook kan ik verwijzen naar het Deelraam-

plan Audiovisuele vorming.

- 7 Zie in dit verband: R. Schwarz, deel 1, pag. 81-116.
- 8 Natuurlijk ben ik het met u eens dat het vak Nederlands zo spoedig mogelijk dient te verdwijnen.
- 9 Zie verder het artikel van Anita Koster en Paul van Engelen.

Literatuur

8 mm kamera in de school; (...) Amsterdam 1973

G. Aptroot e.a. *Handboek voor audio-visuele expressie* Purmerend 1973

K. Arens *Manipulation; Kommunikationspsychologische Untersuchung mit Beispielen aus Zeitungen des Springerkonzerns* Berlijn 1971

Deelraamplan Audiovisuele vorming AVO/VWO. Afdeling Beeldende Vorming van de Commissie Modernisering Leerplan Beeldende en Audio-Visuele Vorming. 's Gravenhage 1977

D. Flader 'Pragmatische Aspekte von Werbeslogans' in: D. Wunderlich (Hrsg.) *Linguistische Pragmatik* 2e druk, Wiesbaden 1975, pag. 341-376

H.W. Franke *Manipuleren met mensen; De werking van de reclamepsychologen* Utrecht/Antwerpen 1967

J. Griffioen en H. Damsma *Zeggenschap (...)* 2e druk, Groningen 1978, pag. 214-220 en pag. 404-406

Th. Jonkergouw *De greep op het leven; Vier beschouwingen over manipulatie* Bloemendaal 1973

K. Kennedy *Film in teaching* London 1972

A. Koster en P. van Engelen 'Spel is goed, zei de gek; enige kritische kanttekeningen bij het gebruik van dramatische expressie, plus een positieve bijdrage' in: *Moer* 1976: 4, pag. 204-223

G. Kruger e.a. *Opening van zaken; Film als expressievak* Purmerend 197

G. Kruger 'Audiovisuele vorming in ontwikkeling' in: *Resonans* VIII, nr 9 (mei 1976), pag. 252-255

F. Kuske & G. Krankenhagen (Hrsg.) *Audiovisuelle Medien im Deutschunterricht* Stuttgart 1978

D. Lowndes *Film making in schools* 3e druk, London 1972

W.L. Lutgendorff 'Audio-visuele vorming, audio-visuele expressie' in: *Resonans* VIII, nr 5 (januari 1976), pag. 154-157

J. Möckelmann en S. Zander *Form und Funktion des Werbeslogans; (...)* 3e druk, Göppingen 1975

W. Nowak *Visuelle Bildung* Villingen 1967

J. Schrank *Understanding mass media* Skokie, Illinois 1975

R. Schwarz (Hrsg.) *Didaktik der Massenkommunikation* Stuttgart 1974, 3 dln.

J. Sturm 'Met media meer mens? Vier dagen werken met foto, video en bandrekorder in het kader van emancipatorisch moedertaalonderwijs' in: *Moer* 1975: 3, pag. 157-166

Televisie en vertrossing Amersfoort 1976, DIC-map 58

H. Wynants en A. Helweg *Opname; Beeld en geluid in de school* De Bilt 1973

